

dr hab. Wojciech Ziętara, prof. UMCS

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

e-mail: wojciech.zietara@mail.umcs.pl

<https://orcid.org/0000-0002-1990-6342>

Nowy ruch społeczny na przykładzie ruchu antyturystycznego w Katalonii

THE ANTITOURIST MOVEMENT IN CATALONIA AS A NEW SOCIAL MOVEMENT

Summary

The aim of the article is to analyze the antitourism movement in Barcelona and Catalonia as an example of a new social movement. The author assumes that the organizational activities and ideas of the region's social organizations, local communities and residents in the 2010s meet the criteria of a this type of movement. In order to prove this assumption, the article makes references to selected definitions of the social movement as a category belonging in political science, as well as the academic literature on tourism. The study presents the genesis and demands of the movement along with the most probable scenario of its future development. The author concludes that the antitourist movement is regional and concerns only cities and regions where negative tourist phenomena have occurred. Therefore, antitourist demands may become part of the election debate at the local level and strengthen the potential of radical parties.

Keywords: antitourism movement; social movement; Catalonia's political system

Streszczenie

Celem artykułu jest dokonanie analizy ruchu antyturystycznego w Barcelonie i Katalonii jako przykładu nowego ruchu społecznego. W artykule założono, że działania organizacyjne i podstawy programowe przyjęte przez organizacje społeczne, wspólnoty lokalne i mieszkańców w dekadzie lat dziesiątych XXI wieku w Katalonii spełniają kryteria ruchu społecznego. W tym celu nawiązano do wybranych definicji ruchu społecznego jako kategorii politologicznej. Ponadto przybliżono uwagi i rozważania naukowe w zakresie badań nad turystyką. W opracowaniu przedstawiono genezę i postulaty ruchu oraz najbardziej prawdopodobny scenariusz rozwoju ruchu w przyszłości. W podsumowaniu stwierdzono, że ruch ma charakter regionalny oraz dotyczy jedynie miast i regionów, w których wystąpiły negatywne zjawiska turystyczne. W związku z powyższym postulaty antyturystyczne mogą stać się częścią debaty wyborczej na poziomie lokalnym i wzmocnić potencjał partii radykalnych.

Słowa kluczowe: ruch antyturystyczny; ruch społeczny; system polityczny Katalonii

Działalność ruchów społecznych wpisuje się w proces demokratyzacji współczesnych państw i z reguły poprzedza zmiany w systemach politycznych i partyjnych. Historia dostarcza wiele przykładów masowych mobilizacji społecznych, które bezpośrednio wpłynęły na transformację ustrojową czy polityczne procesy decyzyjne. Do najbardziej znanych i szczegółowo przeanalizowanych ruchów społecznych należą te z okresu lat 60. i 70. ubiegłego stulecia. Wówczas do debaty publicznej zostały wprowadzone zagadnienia ochrony środowiska naturalnego i odnawialnych źródeł energii oraz sytuacji społecznej i prawnej kobiet, homoseksualistów oraz pozostałych mniejszości tożsamościowych, będące efektem skutecznej aktywności ekologów, feministek i osób LGBT. Należy podkreślić, że wspomniane przykłady były szczegółowo analizowane w literaturze politologicznej. Wynika to z faktu, że zarówno ruchy społeczne, jak i ruchy polityczne wpisują się w zakres problemowy badań politologicznych. Oba ruchy są częścią jednego kontinuum czasowego, ponieważ ruchy polityczne to zinstytucjonalizowana forma ruchów społecznych¹. Nawiązując do powyższych przykładów, można wskazać, że ruchy społeczne mogą częściowo przekształcić się w ruchy polityczne poprzez utworzenie partii politycznych, ale równocześnie mogą zachować swoją dotychczasową odrębność i aktywność społeczną oraz współpracować z ruchami politycznymi². Współczesne partie zielonych, będące częścią ruchu zielonych, są egzemplifikacją polityczną byłych społecznych ruchów ekologicznych, kobiecych czy tożsamościowych³, co jednocześnie nie wyklucza kontynuacji działalności wielu aktywistów, organizacji społecznych czy wręcz tworzenia sieci ekologicznych. Jednocześnie ich działalność społeczna oddziałuje na agendę debaty publicznej czy programy polityczne partii socjaldemokratycznych⁴, liberalnych lub konserwatywnych poprzez implementację idei ekologicznych.

Celem niniejszego artykułu jest dokonanie analizy działalności ruchu antyturystycznego w Barcelonie i Katalonii w ujęciu politologicznym poprzez nawiązanie do kategorii pojęciowej ruchu społecznego. Niemniej należy podkreślić, że analiza ma szerszy zakres, ponieważ nawiązano w niej także do wybranego aparatu pojęciowego badań na turystyką.

1 Edward Olszewski stwierdził, że ruch polityczny stanowi rozwiniętą fazę ruchu społecznego. E. Olszewski, *Ruch społeczny – ruch polityczny. Analiza terminologiczna*, w: *Ideologie, doktryny, ruchy społeczne i polityczne. Wybrane problemy*, red. M. Marczevska-Rytka, W. Ziętara, Lublin 2015, s. 48-49.

2 W. Ziętara, *Mysł polityczna międzynarodowych organizacji ruchu socjaldemokratycznego*, w: *Mysł polityczna – demokracja – wolność. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Jachymkowi z okazji 80. rocznicy urodzin*, red. E. Kirwił i in., Lublin 2019, s. 602.

3 Na temat genezy, rozwoju oraz tożsamości ideowej ruchu zielonych w Europie zob. szerzej: W. Ziętara, *Uwarunkowania rozwoju politycznego europejskiego ruchu zielonych*, w: *Ekologizm*, red. M. Marczevska-Rytka, D. Maj, Lublin 2016, s. 233-246; tenże, *Struktury sieciowe europejskiego ruchu politycznego Zielonych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, sectio K: Politologia, 24 (2017), nr 2, s. 119-136.

4 Tenże, *Kryzys ideowy współczesnej socjaldemokracji*, w: *Ideologie, doktryny, ruchy społeczne i polityczne*, s. 205-218.

1. Ruch społeczny

Na wstępie należy przypomnieć, jak jest definiowany ruch społeczny w nauce o polityce. Według Edwarda Olszewskiego można wskazać osiem głównych cech charakteryzujących ruch społeczny. Po pierwsze, ruchy społeczne powstają w wyniku niepokojów na tle sytuacji materialnej, politycznej, społecznej, moralnej, etnicznej, ekologicznej, międzynarodowej. Po drugie, ruchy społeczne mają charakter masowy, jakkolwiek pod względem ilościowym są trudne do zidentyfikowania. Po trzecie, działalność ruchu jest celowa, a cele mogą mieć charakter długofalowy i strategiczny lub krótkookresowy i pojedynczy. Z reguły ruchy zanikają wraz z osiągnięciem określonego celu. Po czwarte, ruchy mają elementy strategii i metody działania. Po piąte, ich funkcjonowanie często ma charakter złożony i przechodzący w proces. Po szóste, ruchy posiadają pewną strukturę wewnętrzną. Po siódme, ruchy powstają w wyniku działalności ludzi i obywateli, a nie organów państwa. I wreszcie po ósme, w rozwiniętej fazie działalności ruchu jako element integrujący zostaje wprowadzona określona doktryna⁵. Charles Tilly i Lesley J. Wood definiując pojęcie ruchu społecznego, nawiązali do jego historii i wskazali na trzy elementy konstytutywne: formułowanie trwałych żądań wobec władz; podejmowanie zorganizowanych działań zbiorowych stanowiących różne formy akcji politycznych, jak np. demonstracje, podpisywanie petycji, wystąpienia w mediach itp., oraz działanie publiczne w ramach spektrum – zbiorowe wartości, jedność, liczebność i zaangażowanie⁶. Z kolei Mario Diani podkreślił, że pojęcie ruchu społecznego jest związane z uczestnikami, którzy po pierwsze, uczestniczą w konfliktowych relacjach z wyraźnie określonym przeciwnikiem; po drugie, stają się częścią złożonych, nieformalnych sieci; po trzecie, odwołują się do odrębnej tożsamości grupowej. W nawiązaniu do pierwszej cechy należy wska-

5 E. Olszewski, *Ruch społeczny – ruch polityczny. Analiza terminologiczna*, s. 40-42. Jednocześnie E. Olszewski podkreślił, że w XX wieku powstały nowe ruchy społeczne będące przeciwieństwem starych ruchów społecznych. W odróżnieniu od klasycznych ruchów nowe ruchy „z reguły nie kwestionują systemu politycznego i jego instytucji, nie traktują zdobycia władzy jako warunku realizacji celów, natomiast walczą o wpływ na decyzje państwowe, kontrolę nad elitami politycznymi, gospodarczymi i korporacjami międzynarodowymi w trosce o wyższą jakość życia”. Tamże, s. 46. Nowe ruchy społeczne mogą być współcześnie definiowane jako ruchy protestu, ponieważ forma ich protestu obejmuje m.in.: udział w demonstracjach, uczestnictwo w bojkocie, udział w nieoficjalnej akcji strajkowej czy okupowanie obiektów. D. Rucht, *Rosnące znaczenie polityki protestu*, w: *Zachowania polityczne*, t. 2, red. R. J. Dalton, H.-D. Klingemann, red. wyd. pol. R. Markowski, tłum. A. Brzóska i in., Warszawa 2010, s. 357.

6 Ch. Tilly i L.J. Wood nawiązali do spektrum WUNC (*worthiness, unity, numbers, commitments*), czyli zbiorowych wartości, jedności, liczebności i zaangażowania. Za przykład pierwszej kategorii, czyli zbiorowych wartości, może posłużyć walka na rzecz abstynencji, za przykład unifikacji i jednocześnie lepszej identyfikacji ruchu można podać wspólne kolory, hasła, kostiumy itp., z kolei członkowie ruchu mogą próbować się policzyć poprzez np. organizację akcji zbierania podpisów pod petycjami lub oświadczeniami i wreszcie w przypadku czwartego elementu, czyli zaangażowania, jako przykład podano uczestnictwo czy opór wobec represji. Ch. Tilly, L.J. Wood, *Social Movements 1768-2008*, London 2009, s. 5.

zać, że partycypacja w ruchach społecznych jest związana z udziałem w konfliktach politycznych w celu dokonania zmiany społecznej lub niedopuszczenie do niej. Ponadto warto podkreślić, że ruchy ze swoją nieformalną siecią zdecydowanie odróżniają się od działalności zinstytucjonalizowanej organizacji. Kwestią istotną dla ruchu społecznego jest utrzymanie jego autonomii, niezależności, a także wiarygodności i autentyczności. I wreszcie należy wskazać, że powstanie poczucia wspólnoty celu i sprawy tworzy tożsamość zbiorową. Pojedyncze akcje protestacyjne przekształcają się w usieciowiony ruch społeczny⁷. Usieciowienie stało się istotnym elementem analizy ruchów społecznych z punktu widzenia ich rozwoju i skuteczności działania⁸. Zjawisko łączenia się w struktury złożone wielopodmiotowe i wielopoziomowe o charakterze zarówno zinstytucjonalizowanym, jak i nietrwałym, nieregularnym i nieformalnym stanowi współcześnie o potencjale i możliwości oddziaływania na uczestników debaty publicznej.

Do współczesnego modelu usieciowienia nawiązał Manuel Castells, który wskazał na kilka cech ruchów społecznych w erze dominacji internetu. Zwrócił uwagę, że współczesne ruchy społeczne są: multimodalne, miejskie, wielowymiarowe, ponadczasowe, spontaniczne, wirusowe, pozbawione przywództwa, oparte na poczuciu jedności, autorefleksyjne, z zasady pokojowe, wielocelowe oraz utopijne. Nawiązując do poszczególnych cech, można je zdefiniować w następujący sposób. Multimodalność przejawia się w zakresie obejmującym zarówno sieci realne, jak i wirtualne łączące wiele sfer, w tym: internet, media, opinię publiczną. Ruchy stały się współcześnie także hybrydalne w formie działalności łączącej przestrzeń interakcji internetowych z przestrzenią miejską. Należy także wskazać, że członkowie ruchów budują swoją tożsamość w nawiązaniu do określonej przestrzeni miejskiej i lokalnej, jednak mając możliwość podejmowania działań wirtualnych, wszelkie problemy i potrzeby lokalne są przenoszone na poziom światowy. W związku z powyższym ruchy są jednocześnie lokalne i globalne. Manuel Castells dostrzegł hybrydalność działań aktywistów także w zakresie temporalnym, ponieważ łączą oni teraźniejszość i życie daną chwilą z nieskończoną teraźniejszością rozumianą jako projekcje swojego czasu na historyczną przeszłość. Z kolei geneza ruchu jest ściśle uwarunkowana spontanicznością będącą odpowiedzią na powstałe oburzenie wśród ludzi. W związku z tym należy podsumować, że źródłem powstania i rozwoju ruchów są

7 D. della Porta, M. Diani, *Ruchy społeczne. Wprowadzenie*, tłum. A. Sadza, Kraków 2009, s. 23-25.

8 Do ruchów społecznych coraz częściej przyporządkowuje się model organizacji sieciowej. Model zakłada występowanie elastycznej i zdecentralizowanej sieci, która pozwala dążyć do realizacji celu protestu. Duża liczba sojuszników zwiększa szanse osiągnięcia sukcesu oraz wypracowania lepszej odpowiedzi na zagrożenia zewnętrzne. Jednak należy także pamiętać, że mnogość interakcji to także podstawa do rozwoju sytuacji konfliktowych oraz mniejsza stabilność i trwałość organizacyjna. Tamże, s. 177-178.

emocje⁹. W formule rozwoju często przypominają rozprzestrzenianie się wirusa. Manuel Castells podsumował: „widok protestów w innych miejscach, niezależnie od różnic w kontekście społecznym i kulturowym, działa mobilizująco, ponieważ daje nadzieję na zmianę”¹⁰. Następną cechą ruchów społecznych ery Internetu jest formalny brak przywództwa. Nawet jeśli można wskazać na pewnych liderów, to jedynie w zakresie czasu i zaangażowania poświęconych sprawie, tymczasem decyzje są podejmowane bezpośrednio, zbiorowo i konsensualnie. Ruchy sieciowe tworzą jedność będącą punktem wyjścia do osiągnięcia celu, jakim jest wspólnota. W nowoczesnych ruchach cel nie uświęca środków, a bardziej właściwe jest stwierdzenie, że środki odzwierciedlają cele zmiany. Warto podkreślić także wysoką autorefleksyjność członków ruchu, którzy nieustannie zadają pytania, definiują i analizują istotę ruchu. Z reguły początek działalności ma charakter pokojowy i przybiera legalne formy nieposłuszeństwa obywatelskiego, jednak z czasem ze względu na dążenie do osiągnięcia celu może doprowadzić do zaostrzenia zakresu działalności i włączenia form z zastosowaniem przemocy. Współczesne ruchy raczej formułują wiele celów, łącząc różnorodne postulaty i motywacje, stanowią przeciwieństwo dążenia do realizacji jednego celu. Jednocześnie powyższa złożoność może stanowić o ich słabości. Ruchy są przede wszystkim ruchami zmiany, dążą do zmiany postaw społeczeństwa, tranżycji wartości politycznych, redefinicji polityki państwa, ale odziewają się od przejścia władzy. Aktywiści społeczni propagują nowe utopie demokracji usieciowionej opartej na bezpośredniej demokracji deliberatywnej¹¹.

Za pewnego rodzaju podsumowanie powyższych rozważań może posłużyć powtórne nawiązanie do M. Castellsa, który stwierdził, że współcześnie mamy do czynienia ze społeczeństwem sieci, w ramach którego przenikają się zarówno sieci wirtualne, jak i realne. Powyższa kolejność jest charakterystyczna dla powstawania i rozwoju nowych ruchów społecznych, które są najpierw tworzone wokół wzajemnych kontaktów i emocji w mediach społecznościowych, aby później przeniknąć do świata realnego¹².

Kim Voss i Michelle Williams zdefiniowały trzy główne funkcje ruchów społecznych w wymiarze praktycznym: organizowanie, mobilizowanie i usieciowienie. Jednocześnie wskazały, że powyższe działania obejmują różne poziomy aktywności: lokalny, narodowy i globalny. Głównym celem funkcji organizacyjnej jest budowanie partycypacji indywidualnej, aktywności obywatelskiej oraz zdolności instytucjonalnej na poziomie

9 Stefan Koffas podsumował, że członkowie ruchów społecznych formułują żądania przeciwko starym i nowym formom dominacji w trzech sektorach: publicznym, prywatnym i społecznym. S. Koffas, *Social and Political Theory of Social Movements for the Social State*, „Mediterranean Journal of Social Sciences”, 10 (2019), no. 1, s. 14.

10 M. Castells, *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze internetu*, tłum. O. Siara, Warszawa 2013, s. 215.

11 Tamże, s. 212-218.

12 Tamże, s. 222-223.

lokalnym. Celem funkcji mobilizacyjnej jest wywieranie wpływu i zmuszanie do działań rządzących w odpowiedzi na aktywność ruchu na szczeblu krajowym. Z kolei poprzez tworzenie sieci o zasięgu globalnym można oddziaływać na organizacje międzynarodowe działające na poziomach lokalnym i narodowym (zob. tab. 1).

Tabela 1. Funkcje i poziomy funkcjonowania ruchów społecznych

Funkcje ruchów społecznych	Rodzaj aktywności	Poziom działalności
Organizacyjna	Tworzenie społeczeństwa obywatelskiego	Lokalny
Mobilizacyjna	Oparcie na istniejących organizacjach	Narodowy (krajowy)
Usieciowienia	Budowanie sieci	Międzynarodowy

Źródło: K. Voss, M. Williams, *The Local in the Global: Rethinking Social Movements in the New Millenium*, „Democratization”, 19 (2012), no. 2, s. 359.

Podsumowując działalność ruchów społecznych, K. Voss i M. Williams stwierdziły, że w XX wieku dominowała funkcja mobilizacyjna, podczas gdy już w XXI wieku wszystkie trzy funkcje są stosowane i różnice jedynie dotyczą zakresu ich wykorzystania¹³.

Sandro Segre, nawiązując do teorii ruchów społecznych Émile'a Durkheima, przypomniał, że sukces i osiągnięcie celu przez ruch społeczny jest uzależniony od pewnych niezbędnych działań. Zaliczył do nich konieczność zbudowania trwałych więzi pomiędzy uczestnikami ruchu (wewnętrzne) oraz relacji pomiędzy uczestnikami ruchu a uczestnikami innych ruchów, w tym także tych, z którymi wchodzi w konflikt (zewnętrzne). Jednocześnie uczestnicy ruchu propagując własne wartości, powinni połączyć je z innymi wartościami, w tym z tymi antonimicznymi. Podsumowując, żaden ruch społeczny nie dokona zmiany społecznej, jeśli jego uczestnicy nie będą działali wielowymiarowo i nie zbudują trwałych relacji z innymi jednostkami, grupami lub wspólnotą społeczną¹⁴.

2. Dysfunkcje współczesnej turystyki

W pierwszej części artykułu został zdefiniowany ruch społeczny jako pojęcie i zjawisko politologiczne, zanim jednak nawiążemy do wybranego przykładu takiego ruchu,

13 K. Voss, M. Williams, *The Local in the Global: Rethinking Social Movements in the New Millenium*, „Democratization”, 19 (2012), no. 2, s. 359-360.

14 S. Segre, *A Durkheim Theory of Social Movements*, „International Journal of Social Science Studies”, 4 (2016), nr 10, s. 30, za É. Durkheim, *De la division du travail social*, Paris 1998, s. 358-360.

w związku z jego specyfiką warto syntetycznie odnieść się do podstawowych terminów i danych związanych z turystyką i ruchem turystycznym we współczesnym świecie. Według Światowej Organizacji Turystyki (*World Tourism Organisation – WTO*) przez turystykę rozumiemy: „ogół czynności wypoczynkowych, służbowych lub innych, nie dłużej niż przez rok bez przerwy poza swoim codziennym otoczeniem”¹⁵. Władysław W. Gaworecki podkreślił trzy elementy odrębności turystów od innych podróżnych: podróż odbywa się do miejscowości znajdującej się poza codziennym otoczeniem danej osoby, podróż nie może być dłuższa niż 12 miesięcy oraz jej celem nie może być działalność zarobkowa¹⁶. Z kolei ruch turystyczny można określić jako społeczno-kulturalny, dobrowolny, czasowy, niezarobkowy i niezwiązany ze stałym osiedleniem się¹⁷. Ruch turystyczny tworzy znaczące skutki ekonomiczne. Warto wspomnieć, że liczba turystów na świecie systematycznie i gwałtownie wzrasta. W 1950 roku wskazano jedynie 25 mln turystów, podczas gdy w 1960 roku już 69 mln, dekadę później było to 166 mln turystów, a w 1980 roku – 288 mln, aby w 1990 roku doliczyć się 457 mln, natomiast w 2000 roku liczba turystów osiągnęła 698 mln¹⁸. W drugiej połowie XX wieku liczba turystów zwiększyła się aż niebotycznie 269 razy! Także w XXI wieku nastąpił stopniowy wzrost liczby turystów, chociaż nie był już tak spektakularny. Według danych WTO w 2001 roku liczba turystów na świecie przekroczyła 672 mln, w 2005 roku – 809 mln, w 2010 roku – 957 mln, w 2015 roku – 1210 mln, a w 2019 roku 1468 mln. W 2020 roku, w związku z wybuchem epidemii COVID-19, nastąpiło załamanie ruchu turystycznego aż o 73% – do 403 mln, natomiast w 2021 roku odnotowano nieznaczny wzrost liczby turystów – do 421 mln.. Jednocześnie warto podkreślić, że wpływy z turystyki w 2019 roku przekroczyły kwotę 1482 mld dolarów amerykańskich (USD)¹⁹.

W związku z faktem, że zakres podmiotowy niniejszego artykułu obejmuje ruch antyturystyczny w Katalonii, a więc formalnie w Hiszpanii, warto jeszcze dodatkowo przytoczyć dane dotyczące wspomnianego państwa i regionu. W 2010 roku do Hiszpanii przyjechało 52,7 mln turystów, którzy wydali 58,8 mld USD. W 2015 roku było to już 68,2 mln turystów rocznie i wydatki na poziomie 62,5 mld USD, rok później liczba turystów przekroczyła 75,3 mln, a wydatki na poziomie 66,8 mld USD, natomiast w 2019 roku ruch turystyczny do Hiszpanii osiągnął 83,5 mln przy sumie 79,7 mld

15 J. Płocka, *Turystyka. Wybrane zagadnienia*, Toruń 2009, s. 6, za ONZ, Światowa Organizacja Turystyki, *Terminologia turystyczna. Zalecenia WTO*, tłum. A. Górnicka, Warszawa 1995, s. 5.

16 W.W. Gaworecki, *Turystyka*, Warszawa 2010, s. 16.

17 Tamże, s. 17.

18 D.J. Timothy, *Cultural Heritage and Tourism. An Introduction*, Bristol-Buffalo-Toronto 2011, s. 17.

19 *Global and Regional Tourism Performance*, <http://unwto.org/global-and-regional-tourism-performance> [dostęp: 6.04.2022].

USD²⁰. Z kolei dane hiszpańskiego Ministerstwa Przemysłu, Handlu i Turystyki wskazują, że Katalonia, a w związku z tym Barcelona, są najczęściej i najchętniej odwiedzanym regionem przez turystów przyjeżdżających do Hiszpanii²¹.

Powyższe rozważania można podsumować stwierdzeniem, że rozwój ruchu turystycznego ma pozytywny wpływ na gospodarkę narodową lub regionalną, ponieważ wpływa na bilans płatniczy i budżet państwa, wyrównuje różnice w rozwoju regionalnym, przekłada się na zatrudnienie oraz PKB, a także na poziom inwestycji²². Turystyka pełni istotną funkcję ekonomiczną i może wraz ze zwiększeniem się popytu wpłynąć na wzrost nowych miejsc pracy. W literaturze przedmiotu wskazuje się szerokie spektrum turystyki o znaczeniu pozytywnym. Równocześnie jednak podkreśla się także, o czym nie należy zapominać, negatywne skutki rozwoju turystyki. Dallen J. Timothy wskazał na kilka negatywnych elementów wpływu turystyki w wymiarze społecznym i kulturowym. Zaliczył do nich: wzrost sytuacji konfliktowych w sferze publicznej i powiązane z nimi negatywne relacje pomiędzy mieszkańcami a turystami, zmiany kulturowe, utowarowienie kultury, kradzież kulturową oraz wymuszanie przemieszczenia. W pierwszym przypadku podkreślono, że przyjazd tysięcy turystów do spokojnych, małych wsi lub miejscowości wpływa na przeludnienie i tworzy negatywne następstwa uniemożliwiające codzienne życie i wykonywanie obowiązków przez mieszkańców. Prowadzi to często do wzrostu skrajnych postaw wśród mieszkańców, którzy oskarżają i uznają turystów za odpowiedzialnych za zmianę ich dotychczasowego sposobu życia. Dotyczy to także sfery kultury, ponieważ turyści przynoszą ze sobą także odmienne kultury, wiary, sposoby zachowania, które w dłuższej perspektywie wpływają na postawy mieszkańców. Ponadto kultura miejsca zostaje spłycona w procesie tworzenia kultury turystycznej, stanowiącej często kulturę kiczu. Celem tworzenia pamiątek jest wpływ na emocje i zachowanie wspomnień przez turystów, jednak w rzeczywistości nie mają one wiele wspólnego z daną kulturą. W ten sposób elementy kultury stają się towarem, który należy sprzedać turyście w celu maksymalizacji zysku. Czasami także dochodzi do różnych zachowań patologicznych, jak kradzież, pijaństwo i wandalizm ze strony turystów. I wreszcie rozwój turystyki wpływa na wzrost cen i kosztów życia na danym obszarze. Ludność miejscowa może w ten sposób zostać zmuszona do emigracji i zmiany miejsca zamieszkania, ponieważ nie jest w stanie utrzymać się w danej dzielnicy czy regionie²³.

20 *Country Profile – Inbound Tourism. Spain*, <http://unwto.org/country-profil-inbound-tourism> [dostęp: 6.04.2022].

21 W 2017 roku do Katalonii przyjechało 26,35 mln turystów, podczas gdy do następnych w rankingu regionów Hiszpanii o ponad 10 mln mniej: na Wyspy Kanaryjskie 14,88 mln, natomiast na Baleary 14,23 mln turystów. *Movimientos turísticos de estadística*, <http://dataetur.es/general/frontur/> [dostęp: 6.04.2022].

22 W.W. Gaworecki, *Turystyka*, s. 107-108.

23 D.J. Timothy, *Cultural Heritage and Tourism*, s. 151-157. Powyższe rozważania można także podsumować raz jeszcze opinią W.W. Gaworeckiego, który w zbliżony sposób stwierdził, że turystyka wpływa na zmiany

Mając za sobą podstawę teoretyczną w zakresie ruchów społecznych oraz analizę potencjalnych negatywnych skutków rozwoju turystyki na życie mieszkańców, uważam, że możemy rozpocząć analizę ruchu antyturystycznego w Katalonii.

3. Ruch antyturystyczny w Katalonii

W ciągu dekady poprzedzającej wystąpienia ruchu antyturystycznego w 2017 roku w Hiszpanii i Katalonii wielokrotnie dochodziło do masowych protestów społecznych. W 2009 roku w Barcelonie została utworzona Platforma poszkodowanych przez hipoteki (*Platforma de Afectados por la Hipoteca* – PAH) jako obywatelski ruch protestu będący odpowiedzią na pogłębiający się kryzys finansowy zapoczątkowany w 2008 roku. Głównym celem ruchu było wsparcie mieszkańców zagrożonych eksmisjami z mieszkań zadłużonych w wyniku wzrostu obsługi kredytów mieszkaniowych²⁴. W maju 2011 roku rozpoczęły się protesty społeczne w wielu miastach Hiszpanii trwające niemal rok. Celem Ruchu M15 (*Movimiento 15-M*)/Oburzonych (*Indignados*) było wyrażenie sprzeciwu wobec złej sytuacji ludzi młodych na rynku pracy oraz funkcjonowania hiszpańskiego systemu politycznego

dotychczasowych stosunków w społecznościach przyjmujących turystów, czego efektem mogą być słabnące więzi rodzinne, tradycyjne wartości, postawy religijne i zachowania obyczajne. Można wręcz stwierdzić, że pod wpływem turystyki masowej następują stałe i szybkie zmiany w życiu miejscowej ludności, czemu towarzyszy nacisk na naśladownictwo wzorów zachowania się turystów. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na takie niekorzystne zjawiska jak uprzedzenia i stereotypy występujące wśród turystów oraz odwiedzanych społeczności. Na przykład w miarę rozwoju turystyki masowej małe miejscowości turystyczne oferują swoim gościom bardziej wyrafinowaną, ale fałszywą wersję swego folkloru i obyczajów, dostosowaną do stereotypowych wyobrażeń o odwiedzanym kraju. Gospodarze zaś nie są przygotowani, aby pomóc turystom odrzucić te stereotypy, a jednocześnie sami prezentują wobec mieszkańców postawę wyższości, próbując narzucić swoje wzory i swoją pseudokulturę. Wywołuje to silne reakcje obronne i wzmacnia wzajemną nieufność. Do niekorzystnych zjawisk środowiskowych związanych z turystyką współczesną zalicza się także zjawiska patologii społecznej. W.W. Gaworecki, *Turystyka*, s. 408.

- 24 Ruch PAH może być także przykładem tranzycji ruchu społecznego w ruch polityczny, ponieważ znacząca grupa aktywistów społecznych weszła w skład obywatelskiego ruchu politycznego *Barcelona en Comu* (BComu), złożonego z lewicowych, komunistycznych i zielonych aktywistów miejskich. BComu otrzymała wsparcie krajowych partii politycznych *Podemos*, Inicjatywy na rzecz Katalonii Zielonych – Zjednoczonej i Alternatywnej Lewicy (ICV-EUiA) oraz Procesu Konstytucyjnego (*Proces Constituent*). W wyborach miejskich do Rady Miejskiej Barcelony w 2015 roku BComu uzyskała pierwszy wynik i wprowadziła 11 radnych w 41-osobowej Radzie. Liderka PAH Ada Colau, a jednocześnie BComu została wybrana na Burmistrza Barcelony w 2015 roku. *2015 Barcelona City Council election*, http://en.wikipedia.org/wiki/2015_Barcelona_City_Council_election [dostęp: 13.04.2022].

go²⁵. W związku z powyższym można podsumować, że kontestacja i protest uliczny stały się trwałymi elementami hiszpańskiej i katalońskiej debaty publicznej.

Na genezę ruchu antyturystycznego złożyło się kilka przyczyn. Zwrócił na to uwagę Neil Hughes, który podkreślił, że pierwsze protesty wobec polityki urbanizacyjnej i gospodarki przestrzennej miały miejsce w Barcelonie w latach 90. XX wieku. W stosunkowo krótkim czasie Barcelona z zaniedbanego miasta portowego została przekształcona w miasto-cel podróży milionów turystów z całego świata. Miało to ścisły związek z organizacją XXV Letnich Igrzysk Olimpijskich w 1992 roku. Przestrzeń miejska została przebudowana i udostępniona turystom. Także w 1992 roku klub piłkarski FC Barcelona zdobył po raz pierwszy w historii Puchar Europy, co wpłynęło na wzrost zainteresowania kibiców meczami rozgrywanymi na stadionie Camp Nou. Jednocześnie antyidea wpływu turystów na społeczność lokalną została włączona do programów wielu ruchów, wspólnot, organizacji społecznych. Można wśród nich wymienić m.in.: Związek sąsiedzi Barcelonety (*Associacio de Veïns de la Barceloneta*), Barceloneta mówi dosyć (*Barceloneta Diu Prou*), Zgromadzenie sąsiedzkie na rzecz turystyki zrównoważonej (*Assemblea de Barris per un Turisme Sostenible*), *Sindicat de Llogaters* czy wspomniana wcześniej PAH. Powyższe grupy wchodzą w skład struktur sieciowych, w ramach których podejmowały akcje wobec negatywnych skutków turystyki²⁶. Po 2015 roku ruch otrzymał wsparcie instytucjonalne ze strony magistratu Barcelony, który dostrzegł negatywne wpływy zjawiska i zorganizował kampanie wizerunkowe skierowane do turystów. Dodatkowo zapowiedziano uregulowanie rynku wynajmu mieszkań (*airbnb*).

Latem 2017 roku do akcji protestu włączyli się aktywiści miejscy z partii Kandydatu-ra Jedności Ludowej (*Candidatura d'Unitat Popular – CUP*), lewicowej radykalnej partii dążącej do niepodległości Katalonii²⁷. Radykalizacja zachowań politycznych była zwią-

25 W protestach w Barcelonie wzięło udział między 6 tys. a 15 tys. uczestników. P. Zerka, *Hiszpański Ruch M-15: tożsamość projektowa in statu nascendi*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego. Studia i Prace”, 2012, nr 3, s. 161.

26 W angielskiej literaturze przedmiotu wprowadzono dwa terminy na określenie negatywnych skutków rozwoju turystyki: *touristification* i *overtourism*. Pierwszy jest rozumiany jako proces, w ramach którego określone miejsca (miasta) stają się obiektem konsumpcji turystycznej prowadzącej do znaczących zmian. Drugi termin ma znaczenie szersze aniżeli tylko zwykłe przeludnienie i jest definiowany jako sytuacja, w której wpływy turystyki w pewnych momentach i miejscach przekraczają fizyczną, ekonomiczną, społeczną, ekologiczną, psychologiczną i polityczną zdolność akceptacji. Współcześnie wśród miast dotkniętych w największym stopniu zjawiskiem „overturizmu” oprócz Barcelony są wymieniane: Amsterdam, Belfast, Berlin, Dubrownik, Hong Kong, Lizbona, Palma de Mallorca, Praga, Reykjavik, Rio de Janeiro, Santa Monica, Szanghaj i Wenecja. A. Vagena, *Overtourism: Definition and Impact*, „Academia Letters”, Article 1207, s. 1-2, <https://doi.org/10.20935/AL1207>.

27 Kandydatu-ra Jedności Ludowej jest partią tworzącą sieć organizacji i zgromadzeń dzielnicowych oraz miejskich w Katalonii. W programie i działalności CUP eksponowane są idee niepodległości, municipalizmu, demokracji bezpośredniej i deliberatywnej, rewolucyjnej, socjalistycznej i antykapitalistycznej. *What is the CUP? The Radical Left Alternative in the Catalan Countries*, Candidatura d'Unitat Popular, <http://cup>.

zana z działalnością członków dwóch grup wchodzących w skład CUP: niepodległościowej, marksistowsko-feministycznej milicji młodzieżowej Arran oraz antykapitalistycznej Naprzód-Organizacji Socjalistycznej Wyzwolenia Narodowego (*Endavant-Organització d'Alliberament Nacional*). Aktywiści wprowadzili do katalogu działań wymierzonych w turystykę bardziej radykalne metody akcji bezpośredniej, takie jak: przebijanie opon w rowerach miejskich, zatrzymanie autobusu turystycznego z turystami angielskimi i przebicie opon oraz wymalowanie na nim hasel antyturystycznych czy obrzucenie frontonów i ścian restauracji i hoteli bombami z farbą. Akcje przeprowadzone w 2017 roku zostały potępione przez opinię publiczną, wskazując, że mogą wpłynąć na zmniejszenie ruchu turystycznego stanowiącego istotny udział w dochodzie narodowym Hiszpanii i Katalonii. Określono te akcje mianem turystofobii, trochę na wzór innych pejoratywnych skojarzeń wykorzystujących stereotypowy sposób myślenia. Jednocześnie jednak podkreślano, że jakkolwiek w tej formie protest był zbyt radykalny, to jednak nagłośniono negatywne zjawisko. Politycy CUP w swoich działaniach wskazywali na fakt, że w ostatnich dwudziestu latach (przed 2017 rokiem) nastąpił bardzo gwałtowny wzrost liczby turystów w Barcelonie z 3 mln do 9 mln przy jednoczesnej stałej liczbie mieszkańców na poziomie 1,6 mln. Jednocześnie podkreślono, że tak znaczące zwiększenie się liczby turystów nie wpłynęło istotnie na wzrost zatrudnienia. W latach 2008-2016 zatrudnienie wzrosło jedynie o 0,63% i miało często charakter sezonowy i nieformalny. Aktywiści CUP protestowali przeciwko rynkowi wynajmu mieszkań dla turystów (segment *airbnb*) i wezwali do jego uregulowania (na 16 tys. mieszkań-apartamentów tylko 7 tys. było licencjonowanych). Wbrew obawom koncesjonowanie i zwiększenie nadzoru może przyczynić się do wzrostu bezpieczeństwa i eliminacji nieuczciwych praktyk z tego rynku, co może być finalnie w interesie samych turystów. Członkowie CUP odrzucili

cat/what-is-the-cup [dostęp: 13.04.2022]. CUP po raz pierwszy wzięła udział w wyborach do Parlamentu Katalonii w 2012 roku, zdobywając 3 mandaty w 135-osobowym zgromadzeniu. W 2015 roku CUP uzyskała już poparcie na poziomie 8,2% i 10 miejsc w parlamencie. J. Iwanek, *Weryfikacja wyborcza partii regionalnych w Hiszpanii*, w: *Polskie wybory 2014-2015. Kontekst krajowy i międzynarodowy – przebieg rywalizacji – konsekwencje polityczne*, t. 2, red. M. Kolczyński, Katowice 2017, s. 381-382. CUP w 2017 roku odnotowała spadek poparcia do 4,5% poparcia społecznego i 4 mandaty w parlamencie. W wyborach w 2021 roku partia uzyskała poparcie na poziomie 6,7% i 9 mandatów. *Catalonia. Parties and Elections in Europe*, <http://parties-and-elections.eu/Catalonia.html> [dostęp: 13.04.2022]. W literaturze politologicznej wprowadzono dwa terminy pozwalające zdefiniować działalność partii politycznych, takich jak CUP. Po pierwsze, są one zaliczane do partii regionalnych, ponieważ reprezentują interesy grup zamieszkujących terytoria mniejsze niż obszar całego państwa. K. Sobolewska-Mysłik, *Partie i systemy partyjne na poziomie regionu. Przykład Szkocji i Katalonii*, Kraków 2012, s. 21. Po drugie, są definiowane jako partie etnoregionalne, ponieważ w regionach występuje ludność posiadająca odrębną tożsamość grupową. Jedną z pięciu kategorii partii etnoregionalnych są partie niepodległościowe (obok protekcyjnych, autonomicznych, nacjonalistyczno-federalistycznych oraz irredentystycznych), które postulują niepodległość dla swojego regionu i oderwania terytorium od istniejącego państwa. M. Myśliwiec, *Pozycja partii regionalnych w systemie politycznym współczesnej Hiszpanii*, Katowice 2014, s. 71.

oskarżenia formułowane pod ich adresem przez segment turystyczny, wskazując, że działają na rzecz zachowania tradycyjnych wspólnot sąsiedzkich, walcząc jednocześnie z ich upadkiem (*barriocidio*)²⁸. Rozwój turystyki doprowadził do sytuacji, w której w wielu miejscach, dzielnicach Barcelony dominują turyści, a nie jej mieszkańcy. W ten sposób zaczęły ulegać anonimizacji i zanikać trwałe relacje sąsiedzkie, ponieważ mieszkańcom towarzyszą niemal nieustannie zmieniający się turyści przyjeżdżający na kilka-kilkanaście dni lub puste, zamknięte mieszkania oczekujące na przyjazd turystów. Z kolei wraz z przyjazdem turystów dosyć powszechnie zaczynają występować zachowania niepożądane jak np.: hałas, nadużywanie alkoholu, swoboda obyczajów i ubioru²⁹. Tylko ograniczenie liczby turystów może zahamować ograniczenie negatywnych skutków turystyki.

Zakończenie

Ruch antyturystyczny w Katalonii jest przykładem współczesnego, nowego ruchu społecznego. Jego geneza, wzorem innych ruchów społecznych, jest ściśle powiązana z wystąpieniem niepokojów społecznych. W tym przypadku napięcie było związane z gwałtowną urbanizacją Barcelony i jej okolic, będącą następstwem organizacji igrzysk w 1992 roku. Miasto stało się celem rosnącego zainteresowania ze strony turystów, którzy zaczęli masowo do niego przyjeżdżać. W związku z tym, że dostępność miejsc noclegowych w hotelach i hostelach była ograniczona, pojawił się i dynamicznie rozwinął nowy segment na rynku nieruchomości w postaci mieszkań i apartamentów na wynajem krótkookresowy. W ten sposób turyści zaczęli zamieszkiwać i wypełniać dzielnice mieszkaniowe, stopniowo wypierając z nich mieszkańców. Dodatkowo rosnące ceny mieszkań, będące odpowiedzią na stały wzrost liczby turystów, przyspieszyły ten proces, ponieważ wymuszały na mieszkańcach dotychczas zamieszkujących dzielnice podjęcie decyzji

28 N. Hughes, „*Tourists go home*”: *Anti-Tourism Industry Protest in Barcelona*, „*Social Movement Studies*”, 17 (2018), no. 4, s. 471-477.

29 Patrice Ballester przeprowadził wywiady z mieszkańcami Barcelonety, dzielnicy Barcelony, i zauważył, że wielokrotnie wskazywali na trudności koegzystencji z turystami. Opinie mieszkańców zostały także przedstawione hasłowo, a wśród nich można wyróżnić m.in.: „dzielnica nie jest na sprzedaż”, „mój dom nie jest hotelem”, „nie chcemy żadnych apartamentów dla turystów”, „chcemy się wysypiać”, „turyści to terroryści”, „jeden apartament dla turystów = jedna rodzina mniej w dzielnicy”. Jeden z mieszkańców podsumował wręcz, że Barceloneta przestała być dzielnicą sąsiedzką, a stała się gigantycznym hotelem, „czasami ludzkim zoo”. P. Ballester, *Barcelone face au tourisme de masse: „tourismophobie” et vivre ensemble*, „*Teoros. Revue de Recherche en Tourisme*”, 37 (2018), n. 2, s. 16-18, <https://www.erudit.org/fr/revues/teoros/2018-v37-n2-teoros04241/1055643ar/> [dostęp: 13.04.2022].

o przeprowadzce i zmianie miejsca zamieszkania. Na takie decyzje wpływ miały nie tylko względy finansowe, lecz także w wielu przypadkach negatywne zachowania turystów.

Na przestrzeni dekad lat 90. XX wieku i lat 10. XXI wieku został zarysowany konflikt społeczny na linii mieszkańcy – turyści. Odpowiedzią na powstałe niepokoje było wprowadzenie problematyki turystów do agendy programowej organizacji społecznych, wspólnot lokalnych, grup na portalach społecznościowych, a także pojedynczych osób czy nawet partii politycznych i władz lokalnych. Sprawa zachowania tożsamości dzielnic mieszkaniowych i ich mieszkańców, a jednocześnie ograniczenia ruchu turystycznego w Katalonii stała się częścią aktywności sieci miejskich złożonych z wielu podmiotów działających na wielu poziomach w obu wymiarach, zarówno realnym, jak i wirtualnym. Na kanwie wspomnianego usieciowienia można podkreślić dołączenie do protestu aktywistów partii Kandydatury Jedności Ludowej w 2017 roku. Ich udział przełożył się na radykalizację postaw i rozszerzenie katalogu działań protestacyjnych poprzez włączenie do nich akcji bezpośrednich. Dołączenie przedstawicieli ruchu politycznego do protestów nie było równoznaczne z zakończeniem funkcjonowania ruchu społecznego. Raczej oznaczało jego wzmocnienie i usieciowienie. A jak pamiętamy, usieciowienie sprzyja skutecznemu upowszechnianiu sprawy społecznej i mobilizowaniu ludzi. Jednocześnie wciąż mamy do czynienia z wieloma ośrodkami i podmiotami z brakiem czytelnego przywództwa, co znamionuje istotę ruchu społecznego.

Ruch antyturystyczny w Katalonii zdefiniował swój cel w postaci *barriocidio*, czyli zachowania tradycyjnych wspólnot lokalnych, i należy przyjąć, że będzie on miał charakter długofalowy i złożony. Jego realizacja wymusza działania w długiej perspektywie czasowej. Dlatego za najbardziej prawdopodobny scenariusz rozwoju ruchu należy uznać, że cel główny nie zostanie osiągnięty w krótkiej perspektywie czasowej. Wynika to z dominującego pozytywnego sposobu myślenia o turystyce, w tym przede wszystkim o korzyściach finansowych, jakie ona przynosi dla budżetów państwowych, regionalnych czy domowych. Rozwiązanie problemu rynku nieruchomości na wynajem dla turystów według propozycji ruchu oznaczałoby ograniczenie ruchu turystycznego i spadek dochodów osób wynajmujących mieszkania. Tymczasem w najbliższych latach postpandemicznych działania władz krajowych i regionalnych będą nakierowane na odbudowę i wzmocnienie ruchu turystycznego. W efekcie ruch antyturystyczny zachowa wszelkie podstawy do dalszego funkcjonowania, a sprawa antyturystyczna będzie powracała w debacie publicznej. Należy jednak podkreślić, że ruch utrzyma swój dotychczasowy charakter regionalny i będzie dotyczył jedynie wybranych miast lub obszarów, w których wystąpiły powyższe negatywne zjawiska turystyczne. Tymczasem dla większości obywateli i mieszkańców, którzy nie doświadczają takich problemów, postulaty ruchu antyturystycznego i jego działania będą miały charakter ambiwalentny lub czasami wręcz wrogi. Oznacza to, że postulaty antyturystyczne mogą stać się częścią debaty wyborczej, ale tylko na poziomie

lokalnym lub regionalnym, i wpłynąć na wzmocnienie potencjału partii radykalnych proponujących proste rozwiązania złożonego problemu.

Bibliografia

- Ballester P., *Barcelone face au tourisme de masse: „tourismophobie” et vivre ensemble*, „Teoros. Revue de Recherche en Tourisme”, 37 (2018), n. 2, <https://www.erudit.org/fr/revues/teoros/2018-v37-n2-teoros04241/1055643ar/> [dostęp: 13.04.2022].
- Castells M., *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze internetu*, tłum. O. Siara, Warszawa 2013.
- Durkheim É., *De la division du travail social*, Paris 1998.
- Ekologizm*, red. M. Marczevska-Rytko, D. Maj, Lublin 2016.
- Gaworecki W.W., *Turystyka*, Warszawa 2010.
- Hughes N., „Tourists go home”: *Anti-Tourism Industry Protest in Barcelona*, „Social Movement Studies”, 17 (2018), no. 4, s. 471-477.
- Ideologie, doktryny, ruchy społeczne i polityczne. Wybrane problemy*, red. M. Marczevska-Rytko, W. Zięta, Lublin 2015.
- Iwanek J., *Weryfikacja wyborcza partii regionalnych w Hiszpanii*, w: *Polskie wybory 2014-2015. Kontekst krajowy i międzynarodowy – przebieg rywalizacji – konsekwencje polityczne*, t. 2, red. M. Kolczyński, Katowice 2017, s. 364-386.
- Koffas S., *Social and Political Theory of Social Movements for the Social State*, „Mediterranean Journal of Social Sciences”, 10 (2019), no. 1, s. 9-15.
- Mysł polityczna – demokracja – wolność*, red. E. Kirwił, E. Maj, E. Podgajna, M. Wichmanowski, Lublin 2019.
- Myśliwiec M., *Pozycja partii regionalnych w systemie politycznym współczesnej Hiszpanii*, Katowice 2014.
- Olszewski E., *Ruch społeczny – ruch polityczny. Analiza terminologiczna*, w: *Ideologie, doktryny, ruchy społeczne i polityczne. Wybrane problemy*, red. M. Marczevska-Rytko, W. Zięta, Lublin 2015, s. 37-53.
- Płocka J., *Turystyka. Wybrane zagadnienia*, Toruń 2009.
- Polskie wybory 2014-2015. Kontekst krajowy i międzynarodowy – przebieg rywalizacji – konsekwencje polityczne*, t. 2, red. M. Kolczyński, Katowice 2017.
- Porta D. della, Diani M., *Ruchy społeczne. Wprowadzenie*, tłum. A. Sadza, Kraków 2009.
- Rucht D., *Rosnące znaczenie polityki protestu*, w: *Zachowania polityczne*, t. 2, red. R.J. Dalton, H.-D. Klingemann, red. wyd. pol. R. Markowski, tłum. A. Brzóska i in., Warszawa 2010, s. 349-369.
- Segre S., *A Durkheim Theory of Social Movements*, „International Journal of Social Science Studies”, 4 (2016), no. 10, s. 29-47.
- Sobolewska-Myślik K., *Partie i systemy partyjne na poziomie regionu. Przykład Szkocji i Katalonii*, Kraków 2012.
- Tilly Ch., Wood L.J., *Social Movements 1768-2008*, London 2009.

- Timothy D.J., *Cultural Heritage and Tourism. An Introduction*, Bristol-Buffalo-Toronto 2011.
- Vagena A., *Overtourism: Definition and Impact*, „Academia Letters”, article 1207, s. 1-6, <https://doi.org/10.20935/AL1207>.
- Voss K., Williams M., *The Local in the Global: Rethinking Social Movements in the New Millenium*, „Democratization”, 19 (2012), no. 2, s. 352-377.
- Zachowania polityczne*, t. 2, red. R.J. Dalton, H.-D. Klingemann, red. wyd. pol. R. Markowski, tłum. A. Brzóska i in., Warszawa 2010.
- Zerka P., *Hiszpański Ruch M-15: tożsamość projektowa in statu nascendi*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego. Studia i Prace”, 2012, nr 3, s. 155-175.
- Ziętara W., *Kryzys ideowy współczesnej socjaldemokracji*, w: *Ideologie, doktryny, ruchy społeczne i polityczne. Wybrane problemy*, red. M. Marczevska-Rytko, W. Ziętara, Lublin 2015, s. 205-218.
- Ziętara W., *Mysł polityczna międzynarodowych organizacji ruchu socjaldemokratycznego*, w: *Mysł polityczna – demokracja – wolność. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Jachymkowi z okazji 80. rocznicy urodzin*, red. E. Kirwił i in., Lublin 2019, s. 601-615.
- Ziętara W., *Struktury sieciowe europejskiego ruchu politycznego Zielonych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, sectio K: Politologia, 24 (2017), nr 2, s. 119-136.
- Ziętara W., *Uwarunkowania rozwoju politycznego europejskiego ruchu zielonych*, w: *Ekologizm*, red. M. Marczevska-Rytko, D. Maj, Lublin 2016, s. 233-246.

NETOGRAFIA

- 2015 Barcelona City Council election, http://en.wikipedia.org/wiki/2015_Barcelona_City_Council_election [dostęp: 13.04.2022].
- Catalonia. Parties and Elections in Europe*, <http://parties-and-elections.eu/Catalonia.html> [dostęp: 13.04.2022].
- Country Profile – Inbound Tourism. Spain*, <http://unwto.org/country-profil-inbound-tourism> [dostęp: 6.04.2022].
- Global and Regional Tourism Performance*, <http://unwto.org/global-and-regional-tourism-performance> [dostęp: 6.04.2022].
- Movimientos turísticos de estadística*, <http://dataestur.es/general/frontur/> [dostęp: 6.04.2022].
- What is the CUP? The radical left alternative in the Catalan Countries*, Candidatura d'Unitat Popular, <http://cup.cat/what-is-the-cup> [dostęp: 13.04.2022].